

onun en yakın dostlarından biridir. *Velâyetnâme*'de Seyyid Rüstem Gazi'ye en az Seyyid Ali Sultan kadar, belki ondan daha fazla yer ayrılmıştır. Osmanlı tarihlerinde adından söz edilen Kara Rüstem ile aynı kişi olması kuvvetle muhtemel olan Seyyid Rüstem Gazi fetih ve gazâlarda Seyyid Ali Sultan'ın en büyük yardımcısıdır. Bazan kendi adına fetihler gerçekleştirdiği görülen Seyyid Rüstem aynı zamanda hukukî meselelerle de ilgilenmekte, bir anlamda gazilerin kazaskerliğini yapmaktadır. O, dağ başında kurduğu tekkede faaliyet gösteren bir "torlak"tır. Seyyid Ali Sultan'ın bir diğer arkadaşı olan Fakih Abdüssamed gazi-dervişlerin imamıdır. Mürted Kalesi'ni büyük kahramanlıklar göstererek ele geçiren Tâhir, Gazi Evrenos, Seyyid Zâl, Seyyid Ahmed, Seyyid Hamza, Seyyid Ufkî ve Seyyid Furkiye isimlerinden söz edilen diğer arkadaşlarıdır. Seyyid Ali Sultan ve arkadaşlarının yaptığı fetihler sonraki dönemlerde yazılan Bektaşî nefeslerinde yer bulmuş, şairler onu "Rumeli gazilerinin şahi" diye nitelendirmiştir.

Velâyetnâme'de yer alan ifadelerden Seyyid Ali Sultan ve arkadaşlarının kalenderî bir meşrebe sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte namaz konusunda son derece titiz davrandıkları ve şarap içmedikleri ısrarla vurgulanır (s. 18-19, 27-28). Diktiği bir okun yeşerip ağaç haline gelmesi, bir nâra atarak kale burcunu yıkması, Dimetoka Kalesi'ne ateş yağdırması, kayadan su çıkarması, kılıcıyla kayayı ikiye bölmesi gibi kerametlerinden sıkça bahsedilir. Bektaşî nefeslerinde hayatına dair hemen hemen hiç bilgi bulunmayan Sâdık Abdal'ın bu tekkede yaşadığı ve ona intisap ettiği belirtilmektedir (Ergun, s. 207-208). Ancak şiirlerinde 883 (1478) yılında vefat ettiği bilinen Otman Baba'dan söz eden ve XVI. yüzyılda yaşadığı anlaşılan Sâdık Abdal'ın onun müridi olması mümkün değildir.

Bektaşî geleneğinde Seyyid Ali Sultan on iki posttan ikincisi olan aşçı postunun sahibi, Rum ilinin gözcüsü olmuş ve kurduğu tekke en önemli dört Bektaşî tekkesinden biri olarak kabul edilmiştir (Ocak, *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*, s. 13). Yaşadığı dönemde Bektaşîlik'le ilişkisinin hangi düzeyde olduğu bilinmemekle beraber sonraki devirde bu gelenek içerisinde önemli bir yer edinmiştir. Kurduğu tekke Bektaşîliğin Balkan coğrafyasında yayılmasında etkili olmuş merkezlerden biridir. Bu misyonu doğrudan Seyyid Ali Sultan'ın şahsına bağlayanlar da vardır. Meselâ Birge onu Sarı Sal-

tuk ile beraber Balkan coğrafyasında Bektaşî yolunun ilk temsilcileri arasında sayar (*The Bektashi Order*, s. 51). S. Fârûkî, Bektaşîliğin Osmanlı fetihlerinin Balkan yarımadasında yayılmasını sağlayan gaziler zümresiyle bağlantılı olduğunu ve Kızıl Deli adıyla Bektaşî menâkıbnâmelerine girdiğini söyler (*Anadolu'da Bektaşîlik*, s. 192). Ahmet Yaşar Ocak kendisini Kaygusuz Abdal, Sultan Şücâüddin Baba gibi XIV-XV. yüzyıllarda yaşamış bir Kalenderî şeyhi yahut Proto-Bektaşî diye tanımlar (*Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Süffilik*, s. 88).

Seyyid Ali Sultan'ın Bektaşî geleneği üzerindeki etkisi Alevî-Bektaşî nefeslerinde açık şekilde görülmektedir. XVI-XVII. yüzyıl Bektaşî şairi Kul Himmet bir nefesinde onun Hacı Bektaş-ı Velî'nin tacına sahip olduğunu vurgular. Virânî onu Rum erenlerinin şahi ve gaziler serdari diye niteler. Seyyid Ali Sultan'ın adı Pîr Sultan Abdal'ın şiirlerinde de geçer. Gedâ Muslî, Fakir Ednâ, Kazak Abdal, Kâsımî, Gurbî, Mahrem Oğlu, Münîre ve Yûsuf Dede gibi Kızıbaş-Alevî şairlerinin nefeslerinde de Seyyid Ali Sultan'dan benzer ifadelerle söz edilmiştir. Onun Bektaşî geleneği içerisinde bu kadar yoğun biçimde yer bulmasında Bektaşîliğin asıl kurucusu olarak kabul edilen Balım Sultan'ın etkisi olduğu tahmin edilebilir. Melikoff, dergâh çevresindeki Hurûfî inancına mensup bazı şairlerin çokluğundan hareketle dergâh civarında etkin bir Hurûfîlik merkezi bulunduğunu ifade etmekteyse de bu yoğunluğun Seyyid Ali Sultan ile alâkasının olup olmadığı konusunda yeterli bilgi yoktur. Malatya'nın Şeyh Hasanlı köyünde Seyyid Ali'ye izâfe edilen bir ocağın mevcudiyeti ve İskilip, Samsun, Kırıkkale, Malatya, Maraş, Adana yöresinde bu ocağın mensuplarının bulunması, onun sadece Balkanlar'da değil Anadolu'da da saygı duyulan bir şahsiyet olduğunu göstermektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, TD, nr. 20, s. 264-265; nr. 77, s. 251-253; BA, Cevdet-Evkaf, nr. 1116, 18055, 21773, 24617, 32495; *Velâyetnâme-i Seyyid Ali Sultan*, Ankara Adnan Ötügen Halk Ktp., nr. 1189, tür.yer.; *Seyyid Ali Sultan (Kızıl Deli Sultân) Vilâyetnâmesi* (haz. Bedri Noyan), Ankara, ts. (Ayyıldız Yayınları), s. 3-31; *Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli) ve Velâyetnâmesi* (haz. Rıza Yıldırım), Ankara 2007; *Abdal Müsâ Velâyetnâmesi* (haz. Abdurrahman Güzel), Ankara 1999, s. 147-149; Sadettin Nüzhet Ergun, *Bektaşî Edebiyatı Antolojisi: Bektaşî Şairleri ve Nefesleri*, İstanbul 1944, s. 206-214; Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s. 183-186; Abdülbâki Gölpinarlı, *Alevî-Bektaşî Nefesleri*, İstanbul 1963, s. 36, 109, 120, 122; J. K. Birge, *The Bektashi Order of Dervishes*, London 1965, s. 51-53, 56; Ahmet Yaşar Ocak, *Bektaşî Menâ-*

kıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri, İstanbul 1983, s. 12-14, 202, 212, 214; a.mlf., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Süffilik: Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, Ankara 1992, s. 88; a.mlf., *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler: Metodolojik Bir Yaklaşım*, Ankara 1997, s. 54-55; Nejat Birdoğan, *Çelebi Cemâleddin Efendi'nin Savunması*, İstanbul 1994, s. 40; a.mlf., "Seyyid Ali Sultan (Kızıl Deli)", *I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Sempozyumunu Bildirileri*, Ankara 1999, s. 75-82; Cemal Kafadar, *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State*, Berkeley 1995, s. 114-117; I. Beldiceanu-Steinherr, "Osmanlı Tahrir Defterlerinde Seyyid Ali Sultan: Heterodoks İslâm'ın Trakya'ya Yerleşmesi", *Sol Kol: Osmanlı Ege-menliğinde Via Egnatia, 1380-1699* (haz. E. A. Zachariadou, trc. Özden Arkan v.dğr.), İstanbul 1999, s. 50-72; I. Melikoff, "14.-15. Yüzyıllarda İslâm Heterodoksluğunun Trakya'ya ve Balkanlar'a Yerleşme Yolları", a.e., s. 178-190; Suraiya Faroqi, *Anadolu'da Bektaşîlik* (trc. Nasuh Barın), İstanbul 2003, s. 192; a.mlf., "Agricultural Activities in a Bektashi Center: The Tekke of Kızıl Deli 1750-1830", *Südost-Forschungen*, XXXV, München 1976, s. 69-96; Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", *VD*, sy. 2 (1942), s. 279-386; Naci Kurnahmedoğlu, "Konya ve Çevresinde Bir Gezi Notları: Afyonkarahisarı-Konya-Seydişehir-Beyşehir", *Konya*, sy. 116-117, Konya 1948, s. 23-32; Niyazi Hüseyin Bahtiyar, "Seyyid Ali Baba (Kızıl Deli) ve Tekkesi", *TT*, XXXII/189 (1999), s. 148-150.

HAŞİM ŞAHİN

SEYYİD AZİM ŞİRVÂNÎ (1835-1888)

Âzerî şairi, eğitimci.

9 Temmuz 1835'te Şamahı'da doğdu. Din âlimi olan babası Seyyid Mehmed, Azim henüz yedi yaşında iken vefat edince Dağıstan'ın Yahsay köyünde din görevlisi olarak çalışan dedesi Molla Hüseyin onu yanına alarak öğrenimiyle bizzat meşgul oldu. Burada Arapça, Farsça okuyan ve yöredeki bazı dillere âşina olan Azim 1853'te annesi Gülsüm Hanım'la Şamahı'ya döndü. 1856'da dinî bilgisini iletirmek ve Şi'iler'ce önemli sayılan mekânları ziyaret etmek amacıyla Irak'a gitti. Birkaç yıl Necef, Kerbelâ, Bağdat, Şam ve İstanbul'da kalıp tahsilini tamamladıktan sonra memleketine döndü.

1857'de hac için gittiği Mekke ve Medine'de bir müddet kaldı. Şiirlerine de yansıyan bu ziyaretin ardından Kahire'ye gitti ve ileri gelen din âlimleriyle görüştü. Seyahatleri sırasında Osmanlı Devleti'nin ve İslâm dünyasının içinde bulunduğu siyasi, içtimai durumu gördü; aydınların ve din bilginlerinin düşüncelerini öğrendi. İstan-

bul ve Kahire gibi merkezlerdeki yeni düşünce hareketlerinden etkilendi. Yaşadığı Kafkasya'yı ve Azerbaycan'ı diğer İslâm ülkeleriyle mukayese edip Kafkasya muhittinin fikrî ve dinî bakımdan geriliğini anlayınca kültürel ve sosyal problemlere ilgi duyarak öğretmenlik yapmayı tercih etti. Şamahî'da bir özel okul açtı (1869-1870). Burada okuttuğu dersler ve kullandığı yöntemler, Rus okullarından ziyade eğitimi sırasında yakından tanıma imkânı bulduğu Osmanlı mekteplerindeki yeni sistemin (usûl-i cedîd) etkilerini taşıyordu. nitekim Kafkasya'da tarih, coğrafya, fizik, matematik gibi dersleri müslüman mekteplerine sokan ilk öğretmenlerden biri oldu.

O dönemde Âzerî Türkçesi'nde usûl-i cedîde uygun ders kitapları bulunmadığından Farsça ve Âzerî Türkçesi ile manzumeler, manzum hikâyeler yazdı; bunları ders kitabı olarak okuttu. 1873-1874'te Rus hükümetinin Şamahî'da açtığı yeni tarz Rus-Tatar Mektebi'ne öğretmen tayin edildi. Bu mektepte din (şeriat) dersleriyle birlikte Farsça ve Âzerî Türkçesi okuttu. Müslüman talebelerin çağdaş ilimleri öğrenmeleri için Rusça'yı da bilmeleri gereğine inandığından onların bu dili öğrenmelerini istiyordu. Kendisi 1870'lerden itibaren Rusça öğrenmiş, hatta bu dilden tercüme yapıyor. Bu arada Bakû'de Hasanbey Melikzâde Zerdâbî'nin Rusya'daki Türkler'in ilk Türkçe gazetesi olarak çıkardığı *Ekinçi*'ye manzumeler ve yazılar göndererek onu destekledi, gazetenin geniş okuyucu kitlesine ulaşması için gayret gösterdi. 1877'de bu gazetenin kapatılması üzerine *Ziyâ*, *Ziyâ-yi Kavkasiye* ve *Keşkül* gibi gazetelerde yazılarını sürdürdü. Ölümüne kadar öğretmenlik yaptı. Öğrencileri arasında Mirza Aliyekber Sâbir ve Sultan Mecid Ganîzâde gibi şair ve yazarlar vardır. Seyyid Azim Şirvânî 1 Haziran 1888'de vefat etti ve Şamahî'daki Şâhanda Kabristanı'na defnedildi.

Âzerî edebiyatında döneminin en büyük klasik şairi olarak kabul edilen Seyyid Azim, Şamahî'daki şairler ve aydınlar topluluğu Beytüssafâ'nın reisiydi. 1855'ten itibaren eski tarzda yazdığı lirik gazelleri, kaside, kıta, rubâî ve müseddesleriyle tanınmıştır. Farsça şiirleri de bir divan teşkil edecek kadar çoktur. Şirvânî özellikle Rus memurlarının zulmünü, rüşvet ve suistimallerini, keyfî davranışlarını, cahil ve menfaatperest din görevlilerinin riyakârlıklarını acı ve alaycı bir dille eleştirdiği manzumeleriyle ilgi çekmiştir. Bu tarz şiirlerinde bazı kişileri adlarını belirterek sert bir şekilde hicvetmesi onları rahatsız etmiş,

bu yüzden çeşitli baskılara mâruz kalmıştır. Şii-Sünnî mezhep ihtilâflarına, Şiîler'in 10 Muharrem'de kendilerine eziyet etmelerine ve bâtlî itikadlara karşı çıktığı şiirleri yüzünden cahil halk arasında zor durumlara düştüğü de olmuştur.

Eserleri. 1. *Tezkire*. 1885'te tamamlanan eserde Azerbaycan'da, Osmanlı ülkesinde, İran'da ve kısmen Türkistan'da yetişen Türk şairlerinden 270 civarında kişinin kısa hal tercümesi ve şiirlerinden örnekler bulunmaktadır. 2. *Târîh-i Şirvân*. 1884-1887 yılları arasında kaleme alınan ve bugün mevcut olmayan eserin bir bölümü, daha 1884'te Vladimir Bezmenov tarafından Rusça'ya çevrilerek Tiflis'te bir arkeoloji-tarih dergisinde bastırılmıştır. 3. *Rebû'î-ı etfâl* (*Şeriat*). Didaktik manzume ve hikâyelerden oluşan bu ders kitabı yayımlanması için Bakû- Dağıstan Mektepleri Müdürlüğü'ne gönderilmiş, ancak eser, içinde siyasi fikirler bulunduğu gerekçesiyle yazarının Şekî'deki öğretmenlik işinden uzaklaştırılmasına sebep olmuştur. Daha sonra geliştirilip 1883'te tamamlanan esere *Tâcü'l-kulûb* adı verilmiştir. Seyyid Azim'in şiirleri toplu halde ölümünden sonra yayımlanmış, oğlu Câfer bazı hikâyeler ve temsillerini 1895'te Tiflis'te *Mecmûa-i Seyyid Azim Şirvânî* adıyla neşretmiş, eser aynı yıl Tebriz'de de basılmıştır. Divanı Habib Sadıkoğlu tarafından düzenlenerek 1897'de Tebriz'de yayımlanmış, 1902'de Bakû'de *Gazeliyyât-ı Seyid Azim* neşredilmiştir. Külliyyatının nisbeten tam baskısı Azerbaycan İlimler Akademisi yayınları arasında çıkmıştır: *Seyyid Azim Şirvânî: Eserleri* (I-III, Bakû 1967-1974). Külliyyatı neşre hazırlayan Süleyman Rüstemov I. cildinin başına şairin hayatı ve eserleri hakkında bir inceleme eklemiştir. II. ciltte klasik tarzda gazelleri, II. ciltte satirik manzumeleri, manzum hikâyeleri, bazı hadiselerle ilgili yazılmış şiirleri, kaside, deleri, manzum ve mensur mektupları, *Rebû'î-ı etfâl* adlı eseri, III. ciltte *Tezkire*'si bulunmaktadır. Seyyid Azim'in 1954 yılında kendisine ait arşiv kayıtları arasında bulunan Farsça divanı henüz basılmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Feyzulla Gasımozade, "Seyid Ezim Şirvânî", *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi* (haz. Azerbaycan CCR Elmler Akademiyası), Bakû 1960, II, 291-318; a.mlf., "Seyid Ezim Şirvânî", *XIX. Esr Azerbaycan Edebiyatı Tarihi*, Bakû 1974, s. 407-431; Sadık Hüseyinov, *Seyid Ezim Şirvânî'nin Yarıdıcılık Yolu*, Bakû 1977; Feridun Bey Köçerli, *Azerbaycan Edebiyatı*, Bakû 1981, II, 29-92; Vîlayet Muhtaroglu, "Seyid Ezim Şirvânî", *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi: Azerbaycan Türk*

Edebiyatı III, Ankara 1993, III, 256-275; Ömer Bayram, *Azerbaycan Sahası Tezkireleri ve Seyyid Azim Şirvânî'nin Tezkiresi* (doktora tezi, 2005), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. XXVI; a.mlf., "Kafkasya'da Bir Şair ve Tarihçi: Seyyid Azim Şirvânî", *Journal of Caucasian Studies*, sy. 1, Bakû 2004, s. 53-57; Ma'sûmî, "Seyyid 'Azîm Şirvânî", *Dânişnâme-i Edebi Fâr-sî* (nşr. Hasan Enûşe), Tahran 1382 hş., V, 302-303; Yavuz Akpınar, "Seyyid Azim Şirvânî", *TDEA*, VII, 558-559.

YAVUZ AKPINAR

SEYYİD BATTAL GAZİ KÜLLİYESİ

Eskişehir Seyitgazi'de
XIII. yüzyılın başlarında
kurulan külliye.

Üçler tepesinin yamacında ve kayalık bir alanda inşa edilmiştir. Rivayete göre Ermeni kumandanı Seyyid Battal Gazi VIII. yüzyılda bu mevkide şehid düşmüş, Selçuklu Sultanı I. Gıyâseddin Keyhusrev'in eşi Ümmühan Hatun buraya onun için XIII. yüzyılın başlarında bir türbe, cami ve medrese yaptırmış, kendisi daha sonra bu medresenin eyvanı durumundaki türbesine gömülmüştür. Külliyyenin çekirdeği Anadolu Selçuklu döneminde oluşmaya başlamış, XVI. yüzyılın başlarında Osmanlı devrinde eklenen yapılar ve ardından restorasyonlarla günümüzdeki halini almıştır. Külliyyede Seyyid Battal Gazi Türbesi, cami, iki çilehâne, türbedar odası, Mihaloğulları Türbesi, Ümmühan Hatun Medresesi ve Türbesi, Kadıncık Ana, Kesikbaşlar ve Çoban Baba türbeleri, Bektaşî Dergâhı, aşevi, fırın ve medrese odaları duvarlarla çevrili açık bir avlunun güney, doğu ve kuzey yönlerinde yer almaktadır. Avluda medrese odaları önünde bir şadırvan kalıntısı, ayrıca Kadıncık Ana Türbesi'ne yakın konumda lahitten devşirilen bir çeşme mevcuttur. Arazinin meyilli konumunda dolaylı olarak kuzey yönlerindeki yapılar altında depo-kiler şeklinde kullanılan mekânlar oluşturulmuştur.

Külliyyeye kuzeydoğu ve güneybatıdaki iki kapıyla ulaşılmaktadır. Kuzeydoğudaki kemerli giriş duvar pâyelerine oturan sivri kemerlerle her biri kare planlı beş bölüme ayrılmış, kuzey-güney doğrultusunda iki katlı düzenlenmiş rampalı bir yoldur. Yolun dışa bakan doğu cephesinde ilk üç kemer dışarı açılırken diğer ikisi örülerek kapatılmıştır. Kuzeyde yer alan ilk kemerin doğu köşesinde konsol üzerinde bir aslan heykeli bulunurken dördüncü kemer örülerek üzerinde mermer kitâbe bulunan dikdörtgen söveli ve lentolu bir kapı haline getirilmiştir. Yolun üst katı her birinin üzeri